

ARAP DİLİNDE ŞART KİPİ

Osman AŞÇIOĞLU*

ÖZET

Arap dilinde cümleler ya ihbârîdir ya da inşâî. Konumuzu ilgilendirmesi bakımından ikinci kısmı ele aldığımızda bu cümle türü aynen birincisi gibi bir takım alt başlıklara ayrılarak incelenir. Emir Kipleri, Dilek Kipleri, Gereklilik Kipleri ve Şart Kipleri gibi. Biz bu makalemizde önemine binaen bunlardan şart kipini ele alarak bu kipi üç ana unsurunu sınırlı bir makalenin çerçevesi içerisinde açıklamaya çalışacağız.

الخلاصة

الجملة في اللغة العربية تنقسم الى قسمين: إخبارية وإنشائية و إذا بحثنا عن الثانية وجدناها تنقسم الى أقسام مختلفة مثل الأولى. منها جمل طلبية ومنها جمل وجوبية ومنها جمل شرطية و مثل ذلك.

وبحثنا في مقالتنا هذه الجمل الشرطية و درسنا هذه الجمل في أربع وحدات: في الوحدة الأولى أدوات الشرط و ماهيتها. في الوحدة الثانية أفعال الشرط و ماهيتها. في الوحدة الثالثة أفعال الجواب أو الجزاء و ماهيتها. و في الرابعة المواضع المشتركة بين الشرط و الجواب.

Arap Dilinde mevcut olan çeşitli kiplerden bir tanesi de şart kipidir. Bu kip Arapçada oldukça çok rastlanan bu bakımdan da önemi fazla olan bir konudur. Bu nedenle makalemizi bu kipe tahsis etmeyi uygun bulduk.

* Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Edebiyatı Öğretim Gör.

Şart Kipi: Bir iş ya da eylemin meydana gelmesi için bir başkasının vuku bulmasının şart olduğunu ifade eden bir kiptir¹. Türkçemizde "se, sa" ekleriyle ifade edilen bu kipin olmazsa olmaz üç elmanı vardır. Bunlar: Şart edatları, Şart fiili ile Cevap ya da cezadır. İşte bu sebepten dolayı biz de makalemizde bu üç unsuru ayrı ayrı ana başlık edinmeyi uygun bulduk.

I- ŞART EDATLARI

Şart Kipinin en başta gelen bir unsurudur. Bu edatlar, bazı özelliklerde müşterek iken bazı özelliklerde de ayrılık gösterirler. Bu nedenle bizde bu edatları bu iki alt başlıkta incelemenin uygun olacağını düşündük.

A- Şart Edatlarının Müşterek Oldukları Özellikler

Bazı bakımlardan farklı özellikler gösterseler de tüm şart edatlarının mutlaka müşterek oldukları özellikler şunlardır:

1- Fiillerin başlarında kullanırlar. Bir başka ifade ile mutlaka bu edatlardan sonra ya zahiren ya da takdiren bir fiil gelir². Bu nedenle bu edatlardan - özellikle "in" ve "İza" dan - sonra şayet bir isim bulunursa o isimden önce manaya uygun bir fiilin takdir edilmesi gerekir.

و إن أحد من المشركين استجارك فأجره حتى يسمع كلام الله³

Örneğinde "in" den sonra "استجارك" fiili;

إذا أنت أكرمت الكريم ملكته و إن أنت أكرمت اللئيم تمردا⁴

örneğinde "iza" dan sonraki zamiri fiile bitiştirerek "أكرمت"; "in" den sonraki zamiri de aynı şekilde fiile bitiştirerek "أكرمت" şeklinde takdir edilerek bu edatlarla isimlerin arası açılmış ve edatların ismin değil bir fiilin başına gelmiş oldukları görülür. Zira bu ve benzeri yerlerde sonraki fiillerin varlığı sebebiyle şart fiillerinin hafzedilmiş oldukları düşünülür.

2- Bu edatlar, daima şart ve cevaptan önce gelir, şart ve cevap cümlelerinden hiç bir şey bu edatlardan önce gelemez. Aynı zamanda bu edatlar, الي من تذهب أذهب عند من تجلس اجلس cümlesindeki gibi muzaf ya da örneğindeki gibi harfi cer dışında hiçbir amilin mamulleri de olamazlar⁵. Ancak

1 Abbas Hasan, en-Nahvü'l-Vâfi, C: 4, S: 396.

2 Abbas Hasan, a.g.e., C: 4, S: 415.

3 Tevbe; 6.

4 Abbas Hasan; a.g.e., C: 4, S: 399.

5 Ancak cevap merfu muzari olursa mefulünün bu edatlardan önce gelmesi caiz görülmüştür. Bakınız: Abbas Hasan; a.g.e., C: 4, S: 422.

bu edatların sadaret haklarını ihlal etmeyen atıf ve istidrak harflerinin bunlardan önce gelmesinde bir sakınca yoktur⁶.

3- Muteber ve makbul olarak kabul edilen görüşe göre hiçbir şart edatının hazfi de caiz değildir.

4- Bu edatların hepsi de - Şart Kipinin yapısında da var olduğu üzere - cevap ya da cezadaki eylemin meydana gelmesinin şart fiilinin vukuuna bağlı olduğunu ifade eder.

B- Şart Edatlarının Farklı Oldukları Özellikler

Bu edatlar, hepsi de şart ifade edip yukarıda belirtilen müşterek özelliklere sahip olmalarının yanında bir kısmının sahip olduğu, diğerlerinde bulunmayan bazı özellikler de bulunmaktadır. Biz bunlara farklı özellikler dedik. Bunları da şöylece sıralamak mümkündür.

1- Kelime çeşidi yönünden: Bu edatlar içinde fiil olanı yoktur. Böyle olunca geriye iki ihtimal kalmaktadır ki bu da isim ya da harf olmalarıdır. Bu açıdan incelemeye aldığımızda bu edatların bir kısmının isim olduklarında ittifak edilmiştir. Bunlar: من-متي-أي-أين-أيان-أنسي-حيثما dır. Bir kısmının isim mi; harf mi olduklarında ihtilaf edilmekle birlikte isim olması görüşü ağır basmaktadır ki bu edat مهما dır. Bu edatın isim olduğu görüşünü savunanların delilleri daha geçerlidir.

Bir kısmının harf olduğunda ittifak hasıl olmuştur. "إن" gibi; bir kısmının ise isim olduğu iddia edilse de harf olduğu görüşü ağır basmaktadır. "إذما" gibi⁷.

2- Amel etmesi için zaid bir "ma" ya bitişip bitişmemesi yönünden. Bu açıdan ele aldığımızda edatlar arasında üç ayrı durum gözlemektediriz:

a) Şart edatı olarak değerlendirilebilmesi için mutlaka adı geçen harfe bitişmek zorunda olanlar. Bunlar: "حيثما-إذما" dır. Bu harfe bitişmezlerse amel etmezler.

b) Şart edatı olarak kullanılabilmeleri için "mâ" ya bitişmemesi gerekli olanlar. Bunlar ise: "من-ما-مهما-أنسي" dır. Bu sayılan dört edatın cezm eden şart edatlarından olmaları bu "mâ"ya bitişmemeleriyle mümkündür.

c) Sözü geçen harfe bitişip bitişmemesi caiz olanlar. Bunları da "إن-أي-متي-أين-أيان" olarak saymak mümkündür.

3- İfade ettikleri mana yönünden: Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi bu edatlar, şart manası ifade etmekle birlikte kendi manaları ya da delalet ettikleri anlamlar açısından şu farklılıkları gösterirler:

6 Makbul görüşe göre bu edatlardan önce "hel" edatı da gelemez.

7 Geniş bilgi için bakınız. Abbas Hasan; a.g.e., C: 4, S: 401.

a) Bir kısmı canlı ve akıllı varlıkları ifade etmek için vaz olunmuş olup şart manasını içerdiklerinde şart edatı olanlardır. "من" gibi "من يعمل سوءا يجز به"⁸ "Kim bir kötülük işerse onunla cezalandırılır."

b) Bir kısmı da cansız olan ya da akıllı olmayan varlıklara delalet etmek üzere vaz olunmuşlardır. Bunlara örnek olarak ta مهمما - ما gösterilebilir. "وما تفعلوا من خير يعلمه الله"⁹ = Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. "Örneği ile;

مهما تكن عند امرىء من خليفة وإن خالها تخفى علي الناس تعلم

Bir kimsenin yanında her ne huy olursa olsun - kişi o huyun gizli kalacağını zan- netse de - o bilinir.

c) Bir kısmı şart manasının yanında zaman ifade etmek için vaz olunmuşlardır. "متي يصلح باطنك يصلح ظاهرك" = "متي" gibi. "أيان ve مني" gibi. "Ayan" = Ne zaman Allah'a itaat edersen O'da sana yardım eder." Örneklerinde olduğu gibi.

d) Bir kısmı da şart manasına ilaveten mekanı ifade etmek üzere vaz olunmuşlardır. Bu çeşidi oluşturan şart edatları "أين-حيثما-أني" dir. "أين ينزل العدل يتبعه الأمن والرخاء" = Nerede adalet bulunursa onu güvenlik ve bolluk takip eder. "حيثما تجد صديقا وفيما تجد كنزا نفيسا" = Nerede vefalı bir dost bulursan orada çok değerli bir hazine bulmuş olursun. "أني يذهب صاحب العلم بكرم" = İlim sahibi nereye gitse ikram görür."

e) Bu edatlardan bir kısmı da muzaf olarak kullanıldığında yukarıdaki dört manayı da ifade etmek üzere vaz olunmuştur. Hem izafetle hem de izafetsiz olarak ta kullanılabilen bu edat, muzafun ileyhine göre anlam kazanır. İzafetsiz olarak kullanıldığında ise "a" grubunun manasını ifade eder. Bu edat "أي" kelimesidir.

"أي تلميذ يجتهد ينجح" = Hangi talebe çalışırsa o kazanır."

"أي سيارة تركب أركب" = Hangi otomobile binersen ben de binerim."

"أي وقت تزرنى أكرمك" = Beni ne zaman ziyaret edersen sana ikram ederim."

"أي مدرسة تذهب تجد تلميذا" = Hangi okula gidersen talebeleri bulursun."

"أي يخدم أمته تخدمه" = Kim millete hizmet ederse milleti de ona hizmet eder."

f) Bir kısmı da yukarıdakilerden sadece şart manasını ifade etmek için vaz olunmuş olup bunlarda yalnızca şart anlamı vardır. Âkil, gayri âkil, zaman ya da mekan ifadesi sözkonusu değildir. "إن ve إذما" gibi.

8 Nisa; 123.

9 Bakara; 197.

"إن تبدوا ما في أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله"

= Siz içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çekecektir¹⁰"

" وإنك إذا أتت ما أنت أمر به تلف من إياه تأمر أتيا"

= Eğer emrettiğin şeyi, kendin yaparsan, emrettiğin kişiyi de senin dediğini yapar bulursun. Bir başka ifade ile: Deddiğini kendin yaparsan sözün dinlenir."

4- Mureb ve mebnî olmaları yönünden: Şart edatlarını bu açıdan ele aldığımızda bunları iki kategoriye ayırmamız gerekmektedir. Birincisi: Mureb olanlar. İkincisi: Mebnî olanlar. Mureb olanlar azınlık olup sadece أي kelimesini buluyoruz. Bu kelime, şart cümlesi içerisinde muhtelif durumlarda bulunur: Mübteda, meful, mecrur... gibi. Bu konumlarda alması gereken irabı açık olarak alır.

Mebnî olan ikinci kısma gelince bunları da iki gruba ayırmamız gerekir. Birincisi: Harf olanlar ki iraptan mahalleri yoktur. Mebnî olmalarına rağmen irapta mahalleri olmadığından bunlar hakkında söylenecek bir söz yoktur. İkincisi: İsim olanlardır. İsim olmalarından dolayı bunlar mutlaka mahallen irap alırlar. Bu açıdan incelememizi sürdürdüğümüzde şunları söylemek mümkündür:

a) Şart edatı cümlede zaman ya da mekan zarfı olurda şart fiili de tam fiil ise bu durumda edat, şart fiilinin mefulü olarak mansub olur. Eğer şart fiili tam değilse nâsîh bir fiil ise o zaman da şart fiilinin haberinin zarfı olarak mansub olur. " متى يقبل فصل الربيع يعتدل الهواء = İlkbahar geldiğinde hava mutedil olur." " أينما تكن تجد لعملك تقديرا = Nerede bulunursan orada işine takdir bulursun."

b) Şart ismi bir harfi cerden ya da muzaf bir isimden sonra bulunursa mecrur olur. " عمن تتعلم أتعلم = Kimden öğrenirsen ben de öğrenirim." " رسالة من تجب أجب = Kimin mektubuna cevap verirsen ben de veririm."

c) Şart edatı âkıl yada gayri âkıl bir zata delalet eder; şart fiili de lazım veya nasîh bir fiil olursa o takdirde mübteda olmak üzere mahallen merfu olur. " من يهاجر في سبيل الله يلق أجره = Kim Allah yolunda hicret ederse, sevabına nail olur. Ya da karşılığını görür."

" من تكن العلياء همة نفسه فكل الذي يلقاه فيها محبب = Kime zirveye ermek, azm ve ideal olursa, bu uğurda karşılaştıkları şeyler ona sevimli gelir." örneklerindeki şart isimleri gibi.

Eğer şart fiili müteaddî olupta başka bir kelimeyi meful olarak almışsa bu durumda da şart ismi mübteda olarak mahallen merfu olabilir. " من يعمل سوء = Kim bir kötülük işlerse yaptığı ile cezalandırılır." Örneğinde olduğu gibi.

10 Bakara; 284.

d) Şart fiili, müteaddî olur da şart isminde amel ederse; yani başka bir ismi meful olarak almamışsa bu durumda da şart ismi öne geçmiş bir meful olarak mahallen mansup olur. " ما تفعلوا من خير يوف إليكم أجره = Hayır olarak ne yaparsanız sevabı size verilecektir."

e) Eğer müteaddî olan şart fiili, şart ismine raci bir zamirde amel ederse o zaman da işgal olur ve şart ismi iki şekilde yani mübteda olarak mahallen merfu; veya mahzup bir fiilin mefulü olmak üzere mahallen mansup olarak irab edilir¹¹. " من تحترمه أحترمه = Sen kime saygı gösterirsen ben de ona saygı gösteririm." Örneğindeki "men", mahzup bir fiilin mefulü olmak üzere mahallen mansuptur.

5- Cezm edip etmemek yönünden: Şart edatları, şart ve cevap fiillerini cezm edip etmemeleri bakımından iki kısma ayrılırlar. Bunların bir kısmı, şart ve cevap fiillerini lafzan ya da mahallen cezm ederler, bunların cezm ediciler olduğunda ihtilaf yoktur. Bunlar, şart edatları içinde çoğunluğu teşkil ederler. Şimdiye kadar vermiş olduğumuz örnekler hep bunlarla ilgili idi. Bir kısmı da var ki bunların câzime olup olmadıkları; câzime oldukları kabul edilse bile hem şiiir hem nesirde mi yoksa sadece şiiirde mi cezm ettikleri; şayet cezm edeceklerse hangi şartlarda cezm edecekleri konusu ihtilaflıdır.

Biz yazımızın bu kısmında hakkında ihtilaf edilen şart edatları üzerinde bir parça durmak istiyoruz. Bunların belli başlıları şunlardır:

a) "İzâ" Bu edat, gelecek zaman zarfı olarak kullanıldığı gibi şart manasını da içerir. Şart edatı olarak kullanıldığında cezm etmesi bir kısım dilciler göre sadece şiiire mahsustur; bir kısmına göre de ancak zaruretten dolayı cezm eder^{11a}. Buna dair verilen şiiir örnekleri şiiir zaruretiden kaynaklandığı şeklinde cevaplandırılabilir. Nesirden verilen örnekler de oldukça hem az; hem de aksi rivayetler de oldukça fazladır. Nitekim Hazreti Peygamberin Hz. Ayşe ve Fatma'ya hitâben vuku bulan " إذا أخذتما مضاجعكما تكبرا أربعاً وثلاثين = Yatacağınız zaman otuz dört defa Allahü ekber deyin" şeklindeki hadisi, "Bu hadis, efali hamsedeki nunları her türlü irapta hafzeden bir kabilenin kullanımına göre varit olmuştur. Nadir bir kullanımdır. Bu gün için bir ölçü olarak alınması uygun olmaz." şeklinde cevaplandırılmaktadır¹². Kaldı ki bu hadisin merfu olarak rivayet edilen şekli de varittir¹³.

11 İsim olan şart edatlarında amel, daima şart fiilidir. (Eğer tam fiil ise) Eğer şart fiili nevâsihten biri ise o takdirde amel, bu fiilin haberidir. Ancak edat "iza" ise, kendisi muzaf, şart fiili de cümle halinde muzafun ileyh olarak değerlendirildiğinden; muzafun ileyh'in, muzafıta amel etmesi caiz olamayacağından dolayı bunun âmili cevap olur. en-Nahvü'l-Vâfi C: 4, S: 412.

11a Yakub Emil Bedî; Mevsûatü'l-Huruf, S: 78.

12 Geniş bilgi için bkz: en-Nahvü'vâfi C: 1, S: 163.

13 Bakınız Müslim, Kitâbü'z-Zikir; Hadis: 80 ve Tirmizî; Daavat: 24.

"İzâ" Şart edatı olarak alındığında diğer şart edatları gibi şart ve cevap ister. Bunlarda bulunması gereken şartlar, aynen diğerlerindeki gibidir. Şu kadar var ki bu cezm etmeyebilir.

b) "Keyfe", Hal ve durum sormak için kullanılan bir soru ismi olan kelime başka maksatlarla da kullanılır¹⁴. Şart edatı olarak kullanıldığında diğerleri gibi şart ve cevap alır. Ancak cezm etmemesi, tercih edilen bir görüştür. Bununla birlikte şart ve cevabının hem lafzan hem de manen aynı fiil olması gerekmektedir. " كيف تمشي أمشي = Nasıl yürürsen ben de öyle yürürüm." Örneğinde olduğu gibi. Bu edatın sonuna zaid bir "mâ" nın da gelmesi bu edatın manasını değiştirmez.

c) "Lev", Bu edatın cezm ettiğine dair örnekler, azlığı sebebiyle kıyas kabul edilmez. Bu nedenele bunu da cezm etmeyenlerden saymak uygun olmaktadır. Aslında bu edatın kullanım şekillerinde dilbilimciler ihtilaf etmişlerdir. Tesbit ettikleri altı çeşitten¹⁵ en başta geleni "İmtinâiyye" oluşudur. En çok kullanılanı da budur. Bu kullanımında kendisinden sonra lafzan ya da manen mazi olan fiil gelir. " لو تراحم الناس لعاشوا إخوانا لم يعرفهم البؤس ولا الشقاء ولا العداة = Eğer insanlar, birbirlerine anlayışlı davransalardı kardeşçe yaşar yokluk, azgınlık ve düşmanlık nedir bilmezlerdi. "ve"= لو لم يثق المرء بعدل الخالق لعاش معذبا باليأس = Eğer kişi yaratıcının adaletine güvenmeseydi ümitsizlikten azab içinde yaşardı." örneklerinde olduğu gibi.

Bu edat şart edatı olarak kullanıldığında "İn" manasını ifade edip kendisinden sonra gelen fiil ya muzarı olur ya da kendisinden sonra gelen mazi fiiller istikbal manasına yorumlanır.

مسكين ابن آدم لو خاف النار كما يخاف الفقر لنجا منهما جميعا و لو رغب في الجنة كما يرغب في الدنيا لفاض بهما

= İnsan oğlu zavlıdır. Eğer o, fakirlikten korktuğu gibi Cehennemden de korkmuş olsaydı her ikisinden de kurtulurdu ve yine o, dünyaya rağbet ettiği gibi Cennete de rağbet etmiş olsaydı her ikisini de elde ederdi." Cümlelerindeki mazi fiiler muzari olarak değerlendirilir.

d) "Levlâ-Levmâ" Aynı anlamlı olan bu iki edat, bir şeyin bulunması sebebiyle diğerinin bulunmadığını ifade ederler. Bundan dolayı bunlara imtinâî şart edatları denir¹⁶. " لولا الساعة لم نعرف الوقت = Eğer saat olmasaydı zamanı bilemezdik." Örneği ile " لوما حرارة الشمس لهلك الأحياء بردا = Eğer güneşin ısısı olmasaydı canlılar soğuktan yok olurdu. Ama güneşin ısısı var olduğundan canlılar soğuktan yok olmadılar". Örneğinde olduğu gibi.

14 Geniş bilgi için bkz: en-Nahvü'l-Vafi, C: 1, S: 462.

15 Mevsuâtü'l-Huruf, S: 409.

16 Bu iki edat, Hellâ, Ellâ, Elâ ile birlikte arz ve teşvik edatı olarak ta kullanılır. Kendilerinden sonra ki fiil istikbal ifade ederler. Bakınız: en-Nahvü'Vafi; C: 4, S: 478-479.

e) "Emmâ" Cezm etmeyen edatlardan birisi de bu harftir. Manasında şart ve tekîd birlikte bulunmaktadır. Bu edata "mehma"nın naibi¹⁷ diyenler de vardır. Mesela أما الرياء فخلق اللئام " = مهمما يكن من شين فالرياء خلق اللئام " Riya her ne kadar bir şey ise de o, özellikle basit kişilerin huyudur" diye yorumlanarak şart manası tasavvur edilmektedir. Bu durumda "Emmâ", şart fiili ile birlikte mahzuf olan "Mehma"nın naibidir. Er-riyâ' kelimesi mübteda; huluk kelimesi de onun haberi olarak cümle halinde şartın cevabıdır.

f) "Lemmâ", Cazime, istisna ve cezm etmeyen şart edatı olarak¹⁸ üç şekilde de kullanılan bu edat, lafzan ya da manen mazi bir fiil ile kullanıldığında cezm etmeyen şart edatlarından sayılır. Hem şartı hem de cevabı mazi olur¹⁹.
" لما دخل المعلم الصف سلم علي التلاميذ = Öğretmen sınıfa girince öğrencilere selam verdi." Örneğindeki gibi.

II- ŞART FİİLİ

Şart kipinin ikinci ana unsurunu teşkil eden bu fiil, her ne kadar mamulleri ile birlikte bir cümle oluşturursa da anlam bakımından bağımsız olmayıp asıl anlamı ifade eden cevap cümlesinin manasını tamamlayan bir unsurdur. Bu bakımdan şarttan bahsederken şart cümlesi yerine şart fiili deyimini uygun buluyoruz.

Bu fiilin cevaptan ayrı bir takım özellikleri bulunmaktadır. Yazımızın bu bölümünde şart fiilinin bu özelliklerini sıralamaya çalışacağız. Şart fiili, şart edatlarına göre ayrı özellikler arz etmektedir. Cezm etmeyen şart edatları dışındakilerle kullanıldığında şart fiillerinin şu özellikleri taşıdığı görülür:

1- Şart edatlarından sonra gelir. Gerek kendisi gerekse mamulleri bu edatlardan önce gelemez.

2- Manası yönünden gerçek anlamda mazi olamaz. Şeklen mazi olsa da muzari olarak yorumlanır. Nitekim إن كنت قلته فقد علمته ayet²⁰
إن يثبت أني قلته فقد علمته şeklinde tevیل olunur.

3- Camid ya da talep ifade eden bir fiil de olamaz. Mutasarrıf ve ihbârî bir fiil olmalıdır.

4- Tenfis harfleri, kasem harfi veya sadaret hakkı olan istifham, şart harfleri ile başlayamadığı gibi "Mâ, len, in" gibi bir nefi harfi ile de başlayamaz. Ancak menfi bir muzari olması gerekirse "Lâ" veya "Lem" ile menfi olabilir.

17 Bakınız: en-Nahvü'Vâfi, C: 4, S: 417.

18 Mevsûâtü' Huruf, S: 403.

19 Hasan Akdağ; Arap Dilinde Edatlar, S: 119.

20 Mâide: 116.

5- Muzari ise lafzan; mazi ise mahallen cezm edilmesi gerekir, cezm edati ise şart edatıdır²¹.

6- Merfu olan mamulü baki kalarak fiilin hazfi, şart edatının ancak "İn" veya "İzâ" olması halinde caiz, diğerlerinde değildir.

"إذا السماء انفطرت" ve "إن أحد من المشركين استجارك فأجره حتى يسمع كلام الله"²² "23... علمت نفس ما قدمت..." ayetlerinde olduğu gibi. Bu durum daha çok şart edatlarından sonra "müfessir" denilen bir fiilin lafzan ve manen mazi olması durumunda çok görülür. Örnek ayettekiler gibi.

7- Fiil, hâl manasında olamayacağı gibi başında "Kad" bulunan bir fiil de olamaz. Zira bu edatla fiil hâl manasına yaklaşır.

8- Karine bulunmak şartıyla merfu ile birlikte şart fiilinin hazfi caizdir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi.

المرء مجزي بعمله إن خيرا فخير =... إن كان عمله خيرا فجزاءه خير

III. CEVAP CÜMLESİ

Cevap ya da ceza da diyebileceğimiz bu kısım, şart kipi içerisinde denilebilir ki en önemli unsurdur. Zira asıl hüküm burada belirlemekte ve gerçek ifade burada oluşmaktadır. Şart fiili bunun bir yan unsurunu teşkil etmektedir. Bundan dolayı bu kısma cevap fiili demiyor cevap cümlesi diyoruz.

Cevap kısmının da kendine özgü bir kısım özellikleri vardır. Şimdi de onları sıralamaya çalışalım.

1- Bu kısım da şart fiilinde olduğu gibi genellikle fiil cümlesinden oluşmakla birlikte başında ziyade bir "Fa" ya da "İzâ" bulunan bir isim cümlesi olması da caizdir.

" لا يذهب الخير سدي ومن يعن يوما يعن = Hayır boşa gitmez. Kim bir gün yardım ederse ona da yardım olunur." Örneğindeki fiil cümlesi; " إن يسر المرء علي يسرن الهدى إذا التوفيق حليفه = Kişi doğru metodlarla çalışırsa başarı onunla olur." Örneğindeki isim cümlesi gibi.

2- Cevap cümlesinin, şart fiilinden anlaşılmayan ayrı bir mana ifade etmesi gerekir. Şart fiilindeki manayı aynen ifade etmesi caiz değildir.

" إن تسأل عن الغائب تسأل = Gaibi sorarsan sorarsın." Denilmesi uygun olmaz. Çünkü burada şart ve cevap aynı manayı içermektedir. Ancak lafız aynı da olsa mana farklı olursa bu caizdir. Nitekim

"... فمن كان هجرته الي الله ورسوله فهجرته الي الله ورسوله"

21 Mamulleri ile birlikte düşünüldüğünde şart cümlesinin şu iki yer dışında iraptan mahalli yoktur.

1. Edat "iza" olduğunda bu muzaf, şart onun muzafun ileyhi olarak mahallen mecrur. 2: Şart edatı mübteda, cevabı da onun haberi kabul edildiğinde mahallen merfu olur.

22 Tevbe: 6.

23 İnfitar: 1-5.

hadisinde cevap " فهِجرتِه مقبولة مباركة " manasını ifade ettiğinden caiz görülmüştür.

3- Şart fiilinin de, mamullerinden birinin de, şart edatına da cevap fiiline de takaddümü caiz değildir. Yani bunların tehiri vaciptir²⁴.

4- Cevabın hazfi şu yerler dışında caiz olmaz. Birincisi: Cevabın hazfinden sonra onun yerinde cevap olması uygun düşmeyen birinin bulunması delaletiyle. Bu şarttan önce veya sonra yada şart cümlesinin arasında olabilir fark etmez.

(a) أنت شجاع إن قلت الحق في وجه الظالم

(b) إن يكذبوك فقد كذبت رسل من قبلك

(c) أنت إن تلطفت في القول محبوب

Cümlelerinde olduğu gibi. Zira bunların haziften önceki şekli:

(a) أنت شجاع إن قلت الحق في وجه الظالم فأنت شجاع

(b) إن يكذبوك فلا تحزن فقد كذبت رسل من قبلك

(c) أنت محبوب إن تلطفت في القول فأنت محبوب

tarzındadır.

Kasem, şart edatından önce gelmişse bunun cevabı şartın da cevabı yerine geçeceğinden şartın cevabı hazfedilir.

" والله إن رعيت اليتيم ليرعيتك الله = Vallahi sen yetimi gözetirsen Allah seni gözetecektir." Örneğinde olduğu gibi.

İkincisi: Şart fiilinin bir soruya cevap teşkil etmesi durumunda cevap hazf edilebilir. Mesela أتُرشد الغريب إن رأيته denildiğinde إن رأيته فأرشدته denilmek istendiği anlaşıldığından cevap hazfedilmiştir.

5- Şart fiili tekrarı gerektirse de karine bulunmadıkça cevabın medlülü tekrar ifade etmez. Mesela إن أسافر أركب طائرة cümlesinde her yolculuk ettiğimde uçağa binerim manası anlaşılmaz. Ancak şerî bir karine dolayısıyla 25 إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم و أيديكم إلى المرافق ayetinde abdestli olmayan her kimseye her namaza kalkışta abdestin tekrarlanması gerekir.

6- Cevap, şart fiili olmaya elverişli olmayan bir kelime olduğunda başına "Fa" veya "İzâ" gelmesi gerekir. Bu da şu durumlarda olur:

24 Ancak iki yerde özel olarak mamullerinin şart edatına takdimi caizdir. 1: Cevap merfu muzari olduğunda خيرا إن تسمع تستفيد = Dinlersen senin hayrına olur." Örneğindeki gibi. Burada gerçek cevap mahzufur. Muzari ona bir karinedir. 2: Şart edatı "izâ" olup cevabın zarfı olarak kabul edildiğinde.

25 Maide: 6.

- a) Cevap talep ifade ettiğinde: ... إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم...
- b) Camid fiil olduğunda: "من يطلق لسانه بذي الناس فليس له واق من ألسنتهم"
- c) "kad"lı mazi olduğunda: "من يحكم أمره فقد ضمن إصاية الهدف"
- d) Sin-Sevfe" ile başlarsa: "من يحسن فسيجزى على الإحسان إحسانا"
- e) "Mâ, Len, İn" ile menfi ise: "وما يفعلوا من خير فلن يكفروه"
- f) İsim cümlesi olursa: "إن يطع الولد أبويه فويح له وإن يعصهما فويل له"
- g) Sadaret hakkı olan "Rubbe, Keenne, şart edatları gibi" bir kelime ile başlarsa: من يأكل مال اليتيم فكأنه يأكل نارا Örnekleri gibi.
- 7- Pek fazla olmasa da "İN"i şartiyenin "Lev" manasına yorumlanarak cevabına bir "Lâm"ın dahil olduğu da görülmektedir. Hz. Ebu Bekrin Ensara hitaben yapmış olduğu hutbesindeki gibi.

يا معشر الأنصار إن شئتم أن تقولوا إنا آويناكم في ظلالنا وشاطرناكم في أموالنا
ونصرناكم بأنفسنا لقلتم...

IV- ŞART ve CEVAPTA MÜŞTEREK ÖZELLİKLER

Şart ve cevap fiillerini müşterek olarak ele aldığımızda her ikisi de mazi veya muzari olduğu gibi biri mazi diğeri muzari de olabilmektedir. Ancak hangi çeşidi olursa olsun şart edatlarından sonra geldiklerinde mutlaka istikbal manası ifade etmeğe başlarlar. Aynı ya da ayrı kullanımları mümkünse de aralarında feshat ve belağat yönünden bir derecelenme söz konusu olur. Şöyle ki:

1. Derece: Her ikisinin de şart edatıyla lafzan cezm edilmiş asfî muzari olmalarıdır. "وما تنفقوا من سبيل في سبيل الله يوفى إليكم = Allah yolunda ne infak ederseniz, size (sevabı) verilir.

2. Derece: Her ikisinin de birlikte lafzan mazi olmalarıdır. Bu durumda muzari yerinde kullanıldıklarından dolayı lafzan mebni mahallen meczum olurlar. "من أسرف في الأمل قصر في العمل = Kim emel ve arzularda aşırı giderse, amelde noksan kalır."

Lafzan olmasa da mana yönünden mazi olan fiiller de - "Lem" ile menfi olan muzariler gibi - bu ikinci derecede yer alırlar. "من لم يهتد للغاية وسائلها = Gayeye götürecek vesileleri iyi belirlemeyen kimse hedefe ulaşmakta husran ile cezalandırılır. "من قصر في الوسيلة لم يفز بتحقيق الأمل = Metodda yanlış yapan kimse emelini gerçekleştirmekte başarılı olamaz.

3. Derece: Şartın mazi, cevabın muzari olmasıdır. "من كان يريد حرث الآخرة نزد له في حرثه²⁶ = Kim kahçı salih ameli ister idiye biz onun iyi amelini artırırız." Bu durumda şart mebni olduğundan mahallen meczum olurken muzarinin cezmi de refi de caiz ise de cezm olunması daha iyi olur.

4. Derece: Şart fiilinin asli muzari, cevabın ise lafzanda olsa mazi olmasıdır ki bu, dört derece içinde en zayıf olanıdır. Hatta bazıları bunu ancak şiirde caiz görmekte dirler. Bununla beraber daha sağlıklı olan görüş, bu durumun sadece şiire has olmayıp nesirde de örneklerine rastlanmakta olduğudur. Nitkim Kadir gecesiyle ilgili hadisi nebevide " من يقم ليلة القدر إيماناً واحتساباً " غفر له ما تقدم من ذنبه ... buyurulmakta ve ayrıca Hz. Ayşe'nin, babası Hz. Ebu Bekir hakkındaki Peygamberimize karşı şu sözünde de bu derecedeki bir ifadeyi görmekteyiz. " إن ابا بكر رجل أسيء متي يقم مقامك رقى = Şüphesiz yokki Ebu Bekir yufka yürekli bir adamdır sizin makamınıza geçince dayanamaz."

Netice itibariyle bu konu çok daha derinlemesine incelenmeğe müsait ise de fazla teferruata kaçacağı ve makalemizin sınırlı olan hacmini aşacağı düşüncesiyle bu kadarı yeterli bulduk.